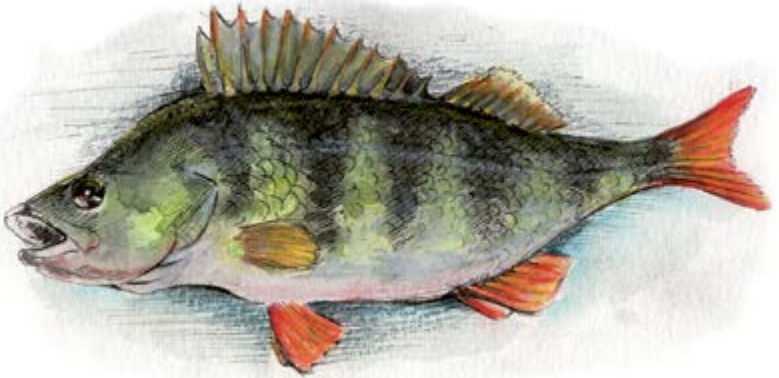

Mall Hiimäe

Väike
kalaraamat
rahvapärimusest

Pühendan selle raamatu
kõigile loodushuvilistelele.

Mall Hiimäe

Väike
kalaraamat
rahvapärimusest

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2021

Koostanud ja toimetanud Mall Hiimäe

Illustratsioonid: Mari Hiimäe

Korrektuur: Kadri Tamm

Küljendus ja kujundus: Pille Niin

Tehniline abi: Tuuli Otsus, Risto Järv

Avaldatud pärimustekstid on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest.

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi baasrahastusprojekt EKM 8-2/20/2, Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning Eesti Kultuurkapital

Autoriõigus: Mall Hiimäe; Eesti Kirjandusmuuseum

ISBN 978-9949-677-99-3

Trükk: Pakett

Sisukord

Eessõna	7
Sissejuhatus	9
Ahven	33
Angerjas	39
Forell	49
Hai	55
Harjus	58
Haug	61
Heeringas	80
Kammeljas	84
Kiisk	89
Kilu	97
Koger	101
Koha	105
Latikas	108
Lepamaim ja mudamaim	114
Lest	116
Linask	124
Luts	126
Luukarits	133
Lõhi	136
Merihärg	142
Merivarblane	147

Nurg	149
Ogalik	151
Räim	155
Rääbis	177
Siig	181
Silm	184
Säga	188
Säinas	191
Särg	195
Teib	200
Tint	202
Turb	206
Tursk	208
Tuulehaug ja teised tuulekalad	220
Tuur	224
Tõugjas	229
Viidikas	231
Vimb	234
Vingerjas ja teised hinklased	236
Kalaloend	240
Eesti kihelkonnad	242
Kirjandus	243

Eessõna

Käesolevas inimese ja muu looduse suhteid kajastavas raamatus tutvustan meie kalafaunat. Võrreldes sellega, kuidas on rahvapärimeses esindatud linnud ja loomad ning puud ja põõsad, jäävad kalad eluslooduse klassina inimesele kaugeks. Ennast looduse krooniks pidav inimene on tajunud lindudes sugulust, loomadele omistanud iseenese iseloomujooni, otsinud ning leidnud metsa- ja õuepuudelt tuge. Kaladega on teisiti – nemad on veteriigi elanikud, kohastunud eluks teistsuguses keskkonnas. Kalafauna esindatus folklooris on tagasihoidlikum ja meie hoiak kalade suhtes teistsuguse rõhuasetusega.

Rahvapärimeses leiduva informatsiooni kalade kohta võib tinglikult jaotada kolme teemarühma. Põhiosa teateid Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis vahendab pikaaegsel loodusvaatlusel ja kogemusel põhinevaid üldistusi, pragmaatilist teavet kalaliigi bioloogia ning püügiviiside kohta, mitmesuguseid maagiavõtteid edu tagamiseks olulise toiduse hankimisel. Niisugune utilitaarse suunitlusega pärimus kuulub ennekõike töenduslike puhtpüügikalade juurde eesotsas räime, meie rahvuskalaga. Maagia-arsenali tutvustus on siinses väljaandes ruumi kokkuhoiu huvides tagaplaanil. Sellegipoolest kuulub siia ka olustikukirjeldusi,

pikemaid muistendilisi mälestus- ja hoiatusjutte juhtumustest võrastes vetes või kohtumistest konkureerivate püügi-seltsingutega.

Omaette teemarühmana väärivad esiletoomist etioloogilised rahvajutud ehk tekke- ja seletusmuistendid eri kalaliikide kohta, kelle välimuses on midagi tähelepandavalt erilist (nt lest ja kammeljas, angerjas, tuulehaug jts). Kalastusmaagia siia ei puutu, kuid ilmsed on kristlikust kultuurist lähtunud rahvusvahelised süžeearendused.

Kolmanda teemarühma tuumikuks on kalur-küti kultuuri ristiusueelne pärand, millesse on lisandunud maa-viljeluskultuuri-aegseid tõekspidamisi kalade valitsejast ning hald(a)jast inimese, kala või õõva tekitava eluka kujul. Neid veteriigi vaimolendeid kehastavad eesti muistendites ja memoraatides suurt kasvu röövkalad haug, tursk ja ka säga.

Nüüdisaja kalapärimuse kogumisel ilmnes taas, et harrastuskalastaja lugude keskmes on saagiedu, kutseline kalur keskendub püügitehnikale, ihtüoloogi huviväljal on kala-varud, gurmaani paeluvad kalatoidud. Siinses valimikus on esindatud üle 50% meie vete kalaliikidest. Tuntuse ja täenduslikkuse poolest on eesotsas räim ja haug, esikümnesse jäävad veel tursk, angerjas, lest, kiisk, luts, ahven, särg, latikas. Väljaande koostamisel kasutasin ka mõnda oma varasemat käsitlust (nt Hiimäe 1999–2000 jt). Tänuväärt lisamaterjali laekus 2019.–2020. a minu palvel Eesti Rahvaluule Arhiivile enam kui 20 isikult. Raamatu illustreerimisel olid abiks erialased trükised ja internet.

Tartus, 28. veebruar 2021

Mall Hiimäe

Sissejuhatus

Kalafauna kohta on rahvapärimuses kõige rohkem teavet seoses kalade kui saagiobjekti ja söögipoolisega. Seetõttu on kalaliikidega nõnda, et enamikku neist kas ei teata või rajanevad meie teadmised nende välimusest, elutsüklist, asukohamuutustest jne püügihuvil, kantud soovist, et kalaõnn oleks püsiv. Mineviku kalastajakultuurist on meieni jõudnud hulgaliselt kirjapanekuid saagiennetest, fenoloogilistest tähelepanekutest ja loodusrütmidest, maagiavõtetest, tabudest, eetiliste normide järgimisest, ökoloogilise tasakaalu rikkumise ohtudest, kõlvatust konkurentsist ja koostööst. Kaladest on meil küll vähe muinasjutte, kuid palju muistendeid, napilt mõistatusi, kuid ohtralt vanasõnu ja kõnekäände.

Teised autorid samal teemal. Ennekõike tuleb siin nimetada süstemaatika olulisust. Liike tundmata, nende teaduslikke nimetusi teadmata poleks võimalik neid kirjeldada. Eestikeelsete teaduslikel alustel ülevaadetega 19. sajandi lõpukümnenditest on esil kaks koolimeest – Juhan (Johann) Kunder (1877) ja Johann Gustav Spuhl-Rotalia (1896). Liigikirjelduste koostamisel on mõlemad kasutanud varasemate trükiste eeskujul. Samal viisil on toimitud läbi aegade – jäävad ju liikide põhitunnused samaks, kuid muudatusi tuleb ette

liikide süstemaatilise kuuluvuse määratlemisel. Käesolevas väljaandes olen ladinakeelseid nimevasteid kasutanud Neeme Mikelsaare käsiraamat-määraja (1984) järgi. Meie naaber- ja sugulasrahvaste kalanime-paralleelidest annab head juhatus Etümolooiasõnaraamat (2012). Kalastamise kui elatusala käsitlejad on etnograafid Gustav Ränk (1934) ja Arved Luts (1998). Hulgaliselt leidub rahvapärimumst kalastuse teemal Oskar Looritsa valimikes (1939; 2002). Kaladest eestlase toidulaual on ülevaate kirjutanud etnograaf Aliise Moora (1991). Eeskätt kalaroogadele keskendub Vladislav Koržets (2016), välimuse järgi aitab kalaliike fotode vahendusel tundma õppida Tiit Hunt (2012).

Pärimuse talletamine Eestimaa flora ja fauna kohta sai innustust 19. sajandi lõpukümnenditel, kui rahvaluule suurokogumise organiseerija Jakob Hurt avaldas 1888. a üksikasjalise üleskutse „Paar palvid Eesti rahva ärksamaile poegadele ja tütardele“ (Hurt 1989). Võrreldes detailse küsitluskavaga taimeliikide kohta (Hurt oli üliõpilasena loodushuvilise botaaniku akadeemik Middendorfi koduõpetaja) pole kalaliigid üleskutses otsest tähelepanu leidnud, kuid rõhutatud on vajadust talletada lisaks rahvaluuleliikidele ka elatusaladega seonduvaid uskumusi ja kombekirjeldusi. 19. sajandi lõpukümnenditel mäletati rahva seas veel ristiusueelse päritoluga kujutelmi ning kristlusemõjulist pärimust. Arhiivürikutena säilitatavat andmepanka on aidanud luua Gustav Ränk, Aliise Moora, Arved Luts jt.

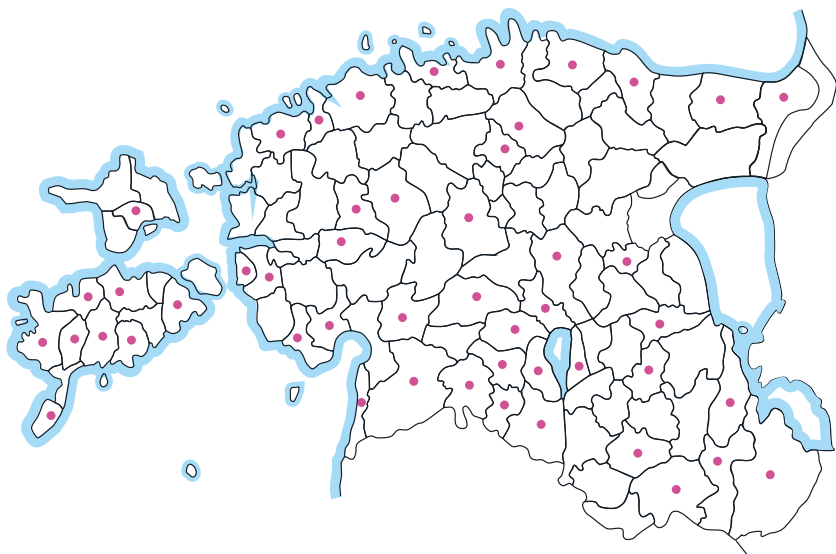
Üldpilt elatusalade kartoteegist Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA) annab tunnistust, et peaaegu kogu kalastusmaagia on orienteeritud väljapüügile, suhtumine kalafaunasse on ennekõike tarbijalik ning teave kalaliikide kohta küllaltki napsõnaline. Raamatu ettevalmistamisel koostasid küsitluslehe

liikide loendiga ning lisasin ka suunised. Mille järgi liiki ära tuntakse? Kuidas liiki rahva seas on nimetatud? Millised on arvamused, hinnangud, tähelepanekud liigi eluviisi, omaduste, iseloomu kohta? Mida on teada uskumustest ja kalastusmaagiast, püüdmisviisidest ja -aegadest ning toidu-traditsioonidest?

Kalapüügist elatusalana on põhjust kirjutada seoses rändkalastusega kaugemates vetes. Kalurid siirdusid soodsatel püügiaegadel kalarikastesse piirkondadesse (nt Pärnu laht, Soome laht, Võrtsjärv, Peipsi järv). Kala püüti aastase kalavaru hankimiseks oma perele, alates 19. sajandi lõpust aga samuti turustamiseks. Tuldi rannikualadelt, kus vastavad püügivahendid ja -oskused olemas. Hiiumaalt käidi traditsiooniliselt Pärnu lahel, kohale jäadi mitmeks nädalaks. Hiidlased kalastasid Teise maailmasõjani ka Saaremaa põhjarannikul Triigist Mustjalani. Muhust käidi Saaremaa ida- ja kagurannikule. Võõras rannas tuli konflikti vältimiseks kohalikule mõisnikule kalapüügiõiguse eest maksta. Kohapeal olid kalastajatel ajutised elamud: „Kui koju sõideti, jäeti majadesse vanemad püünised, kaljaastjad, räimekorvid ja toiduvarud. Lahkudes pandi uks seestpoolt haaki, tuldi akna kaudu välja ja löödi aknad laudadega kinni.“ (Luts 1960: 135)

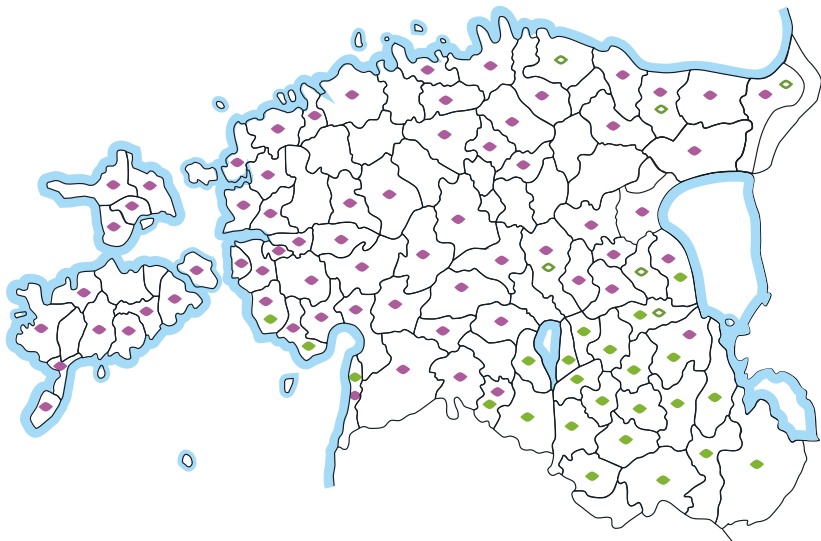
Üsna kauged kalaretki tehti Eesti põhjaranniku vetesse Viru randa ja kaugemalegi, samuti käidi eriti Kuusalu ja Haljala rannikult kalastuspaikadele Soome randa ja saarestikku (sammas: 141–157). Soomlastega kohtuti nagu heade tuttavatega, peeti ühiseid pidusid ja simmaneid, elati kohalikes peredes või käidi püügil soome kalastajate paatkonna liikmena. Vahetati püügikogemusi, õpiti tundma uusi võrgutüüpe, teiskeelseid kohanimetusi ja oskussõnu. Sõbrasuhteid oli võimalik luua Teise maailmasõjani.

Peipsi kalastajate seas olid venelased kalapüügil eesti kaluritest vilunumad. Mitmete püügivahendite kasutusviisid ja nimetused levisid eestlaste keelepruuki (Ränk 1934; Moora 1964; Hiiemäe 2008: 421–425). Kalavete jagamine kaugelt tulnud püüdjatega ümberkaudsete rahvaste seast – liivlaste, lätlaste, soomlaste, venelastega – kajastub lugedes kalade kadumisest väljapüügi tõttu või mingi üleloomuliku väe sunnil. Selleteemalistes pärimusjuttudes nimetatakse veekogu, kirjeldatakse konfliktset sündmust, teatatakse tagajärg. Siin kehtib uskumusel põhinev vanasõna *Kadedus kaotab kalad merest* (vrd Virtanen 1976: 255 jj).

Kadedus kaotab kalad merest. Levik kihelkonniti (EV 14028, u 95 varianti).

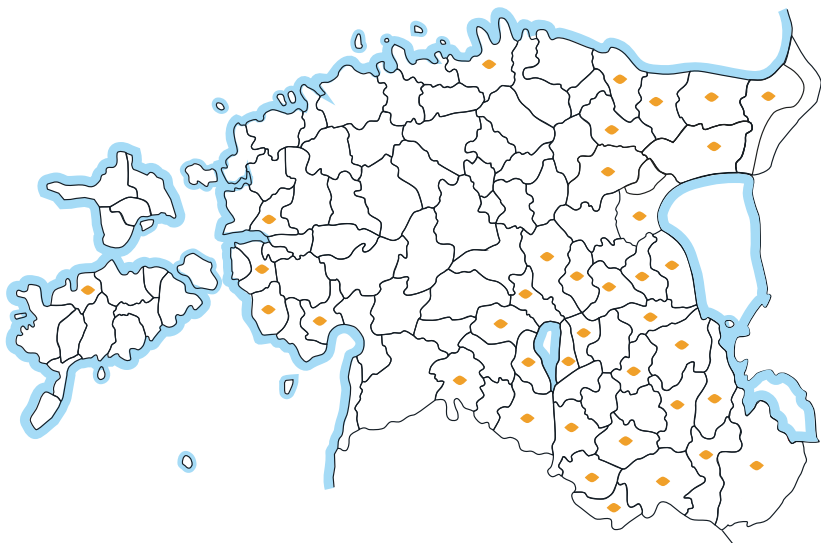
Igale kalaliigile oma nimi. Meid ümbritseva looduse olen-
ditele nime andmisel on, nagu ikka, lähteks mingi nimeta-
tavale liigile omane tunnus (Mäger 1973; Mikelsaar 1984;
Kendla 1999). Eesti Keele Instituudi sõnavarakogus leidub
tuhandeid nimevariante kalaliikidele. Elupaigale ja biotoo-
bile osutavad omadussõnad *mere-*, *järve-*, *jõe-*, *oja-*, *muda-*,
kivi-, *liiva-*. Tähtsate püügikalade puhul äratub tähelepanu
soodsa püügiaja mainimine; enamasti viitab nimetus kude-
ajale (nt haugi puhul *jäähaug*). Oluline lähtekoht on kala
enda välimus ja omadused. Ogalikuliste kohta öeldakse nt
piikselg, üldse on ogaliku kohta teada 85 eri nimetust (Kendla

Ahvena nimetuseks on *ahven(as)*, *ahve(s)*, *ahven(jas)*,
Eestimaa kaguosas *ahun*, *ahunas*, *ahnik*, *ahmes*, *ahunik*.

1999: 113). Loeb kala suurus ja sarnasus teiste liikidega, nt *litslatikas*, *väike latikas*, *latika poeg* tähendavad nurgu.

Tähelepanuväärne nimeloomeviis on liigi seosesse viimine mingi tuntud loomaga, populaarsemate hulgas hobune, härg, koer, jänes, varblane, uss. See moodus kehtib samuti taimede, putukate, lindude ning imetajate kohta ja mitte üksnes eestlaste keelekasutuses, pealegi kanduvad sellised nimetused hõlpsasti ühest keelest teise. Võib juhtuda ka veel niimoodi, et nimetust hakatakse pruukima hoopis teise liigi kohta või lähevad nimetähendused tasapisi nihkesse. Seda võib täheldada sugulasrahvaste soome-ugri sõnatüvede võrdleval vaatlusel. Lähinaabrusest on eesti keelega ühiseid sõnatüvesid enam läti, soome ja vene keeles, osa meie kala-nimetusi on üle tulnud baltisaksa kultuurilaenuna, osa on

Kihelkonnad, kus koha nimi on *sudakas*, *sudak*.

nimekomisjonides teadlikult valitud tõkelaenuid (vt ka Mikelsaar 1984). Rahvapäraste nimetuste hulgast teadusliku nimetuse väljavalimine alati ei õnnestugi. Eesti taime- nimetuste uurijana tuntud botaanik Gustav Vilbaste meenutas kirjas Eralt Artile: „Kui hakkas tööle eesti ülikool, siis määrati kindlaks loomade, lindude, kalade jne nimed. Kalade nimede määramisel olin ma eeltööde tegijaks, kes kogus kirjandusest kõik eestikeelsed kalade nimed. Siis esitasin need vastavale komisjonile, kus ma olin ka sekretäriks. Et *Pleuronectes flesus* oli küllalt nimesid, võeti tema nimeks ‘lest’ (kuigi ma osalt protesteerisin selle vastu). Rhombusel ei olnud ühtki rahvapärast head nime peale ‘kivikammila’. Seepärast jäeti ‘kivi-’ eest ära ja temale jäigi nimi ‘kammilas’, õigemini ‘kammeljas’, mis on püsinud tänaseni. Praegu on aga rannakülades üldine ‘lest’ *Pleuronectes flesus* nimena peamiselt kirjanduse mõjul.“ (ERA, Vilbaste 4, 195; Tallinn, 1965)

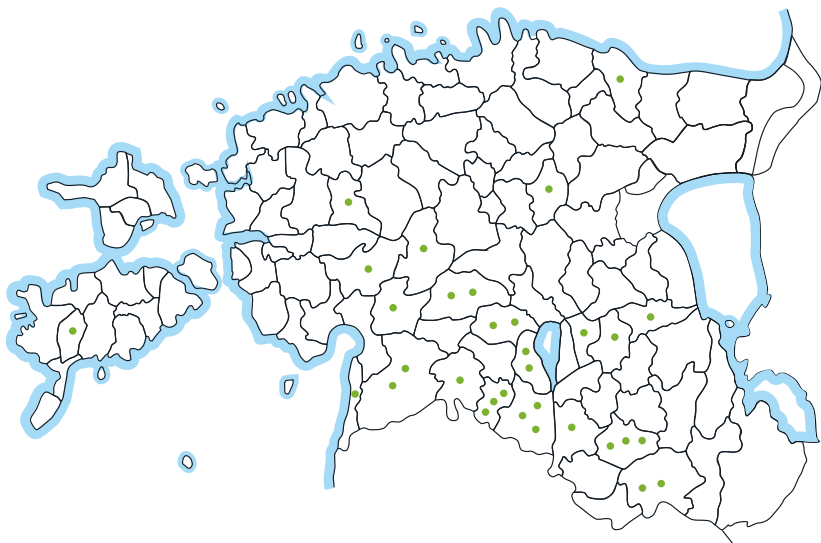
Nimetabu. Arhiiviürikute järgi otsustades pole kalaliigi nimetamise keeld kuigi üldine olnud, jahiloomade nimetabu kohta on andmeid märksa rohkem. Ilmsest nimetamiskeelust võib rääkida vast angerja ning haugi puhul. Eriti on välditud väledate loomade nimetamist, nagu oleks nende põgene- miskiirus ülekantav kaladele (Loorits 1939). Järgnevas pärimustekstis on kirjeldatud ettevaatusabinõusid nooda val- mistamisel või korrastamisel: „Kalapüüdjad pidivad teadma, missugust juttu pidivad kõnelema. Näituseks nagu mõned loomad nii kui jänes, kass (Kodavere keeli kat’t), ehk siga, hunt või rebane, kõik need loomad pidivad võõra nimega rahul olema. Kass, seda kutsusivad näväd ahjuperik; jänes – pikakõrva-mees; siga, see oli neil luusaapa- ehk pitkapalge- mees; hunt – see jälle võsakutsikas; rebane – vihtsaba-mees.

Ja kui töö juures mõni juhtus ütleva „ära kisu“, seda sõna nävad ka seal ei sallinud, vaid peavad ütleva „ära veda“.“ (Kodavere, 1889) Sõnaga eksinu klohmiti läbi või pidi ta noodaseltsile välja tegema.

„Tori kihelkonna mees, kelm ja vallatu, ehk küll elu-päevade poolest päälle 50 aasta vana, hüüdnud rannal: „Karu Peeter, kus sa oled?“ Silmapilgul asunud kalapüüdjad kallale ja tahtnud merde kasta. Mees rabelenud vastu ja ütelnud, et tema oma sõpra hüüdnud ja niiviisi jäetud ta veel rahule.“ (Tori, 1888)

Miks kala silmi süüa ei või? See keeld saab põhjenduse rahvausust. Lähtealuseid näib olevat enam kui üks. Osast peab saama uus tervik; teisalt võib kala mingi kehaosa allesjätmist mõista kui ohvriandi; ka võib teguviisi lähtuda põhjendusest, et muidu kala ei näe võrku tulla, või et kala sööja ei tohi liigset ahnust ilmutada: „Räimel ei või mitte ninaotsa ega silmi ära süüa. Kes need ära sööb, sellele räim ei tulevat. Sellesama pärast ei või ka räime nulgida.“ (Paistu, 1894)

Saagiended. Võrreldes jahipidamisega tõi kalapüük igapäevase toidu palju hõlpsamini lauale. Nõnda nagu kütt jahisaaki, põllumees viljakasvu ning karjakasvataja kariloomade sigivust on püüdnud ette arvata, toimib kalastaja. Ühelt poolt olid otsustamisel abiks kogemused ja kauaaegsed tähelepanekud looduse fenoloogiliste muutuste kohta, teisalt mängisid kaasa analoogiale rajanevad seigad. Tähtis oli jälgida ilma ja ilmamuutusi, tuule suunda, kalade kudemisaaja algust vastavuses loodusemärkidega. Loodustarkusi pärandati põlvest põlve ning vahendati kogukonnasuhtluses. Analoogiaprintsiibiga on tegemist siis, kui kevadel kalapüügihooja algul jälgiti, mis liiki kala esimesena kätte

Kalamees kassi toidab, kütt ei toida kedagi (EV 3080, u 40 varianti).

saadakse – vääriskala on hea püügionne endeks. Hea saagi eelduseks on peetud õhu virvendamist päikese käes, otsekui virvendaks ja helgiks kalad paadipõhjas. Isegi rändlinnuparve lennupildile on endelist tähendust omistatud: kui parve pikem rivi on maa poole, tuleb hea vilja-aasta, aga kui mere poole, saab palju kala. Tuulesuuna kohta öeldi, et *idatuul viib kalad merest, kagutuul katelast.*

Kalastusmaagia mitmekülgse musternäide on meie rahvuskala – räim, järgnevad teised tavalised püügikalad. Esireas on ennetava maagia võtted. Eriti oluline oli ebasoovitava vastutulija vältimine. Kõige kriitilisemaks peeti

kalaretke-eelset aega. Naisterahva tulekut püüste valmistamise või seadmise juurde peeti halvaks endeks. Jälgiti, kas vastutulija on *tühja käega*, seegi tähendas halba saaki. Kontaktmaagiasse puutub õngitsejate tava enne õnge vette-laskmist sellele peale sülitada, soovist sülje kaudu õngekonksule oma „väge“ edasi anda. Fraseoloogiline väljend *soomust tegema* on samuti näide kontaktmaagiast. Püügiõnne saavutamiseks tuleb tuua võõrast paadist kalasoomuseid. Kombeks on olnud soomustega kala küpsetada jõulu- või vana-aasta toiduks ning soomuseid taskugi poetada:

„Vana-aastal tuli kalu süüa. Kalu puhastades korjati soomused kokku, pandi kotti ja hoiti alles. Mida suuremad soomused ja mida rohkem neid oli, seda rohkem raha pidi sel inimesel uuel aastal olema.“ (Võnnu, 1958)

Järgmine kirjapanek on sõnamaagia kasutamisest ja selle taunimisest.

„Mia olli neli aastad Suures Kääras karjatseks. Käära isa ju ka käis meres. Muidu ju võrgud kantaks lahti sellas, aga tema ei. Võrk panti kotti sisse, ega mina ei tää, mis senna pääle loeti, aga loeti küll ja soolatera panti pääl võrgudel. Minu isa seda ei teenu. Tema ütles: „Kui sa kuntsi ei tea, siis ära tend pia; kis kõik kuntsid piab, see kõik nällad näeb.“ (Häädemeeste, 1948)

Loitsud ja palvepöördumised. Peamiselt meie lääne-saartelt on pärimusteateid kalaõnne urbimisest – maagilise eluvitsaga löömisest. Komme kuulub kevadiste liikuvate pühade juurde. Nüüd pidi kalaliikide nimetamine just tagama häid saake. Nimetatud on paremaks peetavaid suuri kalu:

„Urbepäeval lüüakse magajaid pajuokstega. Seletatakse, et niisugune löömine tervist toob. Muhus lüüakse magajaid ka

suure reede hommikul ja öeldakse lüües: „Häid kalu, palju kalu, palju tursse, palju lesti!“ Kes hästi peksta saab, sellele tuleb sel kevadel hea kalaõnn!“ (Muhu, 1925)

Eraldi ühele kalaliigile suunatud loitsud olid kasutusel Saaremaal, hüüti: „Tursad tulgu meie merde!“ Ilmseid ühisjooni on siin lõunapoolse kalastajarahva – liivlaste kalastusmaagiaga. Piiblitegelastest on sagedamini appi kutsutud kõige vägevamaid: „Anna, jumal, merest!“ (Pärnu I); „Õnnistagu Jumal mu saagikõist!“ (Räpina); „Tule, Jees, seltsi kalamehele!“ (Pühalepa); „Ottaga Jesukka kaasa!“ (Kuusalu). Mõned kirjapanekud on Piibli kalamehest Peetrusest – kalurit nähes tuli lausuda: „Kas Peeter kodus?“ (Mustjala). Soomlaste palvepöördumistes on nimetatud veel püha Andreast: „Anna, Antti, ahvenia, Pekka, pieniä kaloja!“

Kalendritähtpäevade aastaring on endisaja kalastuses tähtsamal kohal, kui arvata oskame. Kude- ja püügiaegade määratlemisel on abiks olnud nii loodusrütmid kui kanooniseeritud kirikukalendri tähtpäevad. Kalendriaasta algul olid lutsu kudemisaja orientiiriks kolmekuningapäev (6. I) ja tõnispäev (17. I). Katolikuaja pühakute seas on eestlastel vähemtuntud püha Blasiuse kultus meie põhjaranniku usundipilti andnud hoiatuse, et merelemine *laasupäeval* (dateeritud jaanuari või veebruari algusse) toob õnnetust. Unikaalset juhtumikirjeldust tuleb võtta kui hoiatust normirikkumise eest.

„Lähme sonnid soudemaie,
vägevad härjad, vett vedama,
lähme Klaasmust katsumaie,
kas Klaasmus kalada annab?
Kui ei anna, siis kadugu!

Olevat õnnetu päev. Kord läinud kolm meest Klaasmusepäeval kala püüdma, laulnud ise ülemal tähendatud laulu. Merele hakanud jäädingi (õhuke kõikuv jääkord) koguma, kui viimaks liikuma hakanud, kalameeste paadid täis täitnud, nii et paat põhja vajunud. Kõik kolm meest uppunud ära.“ (Jöelähtme, 1913, vt pikemalt Hiimäe 2007; 2008: 146–149)

Haugi kudemisaja määrangud algavad küünlapäevaga (2. II). Mitmeti kuulub kalastaja kalendrisse paastumaarjapäev kui kevadise püügiaja algustähis. Peipsimaa venelaste kala- ja põllupatroom on püha Nikolaus (*Mikola, Migul*), kevadisel nigulapäeval (9. V) oli Peipsile minek keelatud. Kevadise kalapüügiaja lõpuks on peetud jaanipäeva, nüüd jõudis kätte heinaaeg. Peipsimaa veneõigeusku kalastajatele oli eelijapäeval (20. VII) järvele minek keelatud, kuna *tulise vankriaga taevasse* läinud Ilja võis kalamehe paadi äikesetormis ümber lükata ja ta elu ohtu seada. Räime on nimetatud mareträimeks (maretapäev on 13. VII) ja lauritsaräimeks (lauritsapäev on 10. VIII); rasvase räime püügiaeg oli rukki- maarjapäeva (15. VIII) aegu. Aastaaegade järgi nimetatakse räumeliikegi (vrd *kevadräum*, soome k *kevätsilakka* ja *sügisräum*, soome k *syssilakka*).

Nii nagu paastumaarjapäeval Peipsimaal Lemmaku külas külapüha peeti eelmisest saagist alles hoitud *kuiva haugi* söömisega, on Narva jõe lähtel talvisel nigulapäeval (6. XII) külapüha pidamiseks lutsusültil keedetud. Sõrve säärel ja Ansekülas on kalameestel kombeks olnud ühiselt püügihooaja lõppu tähistada.

„Sõrve kalameeste jaoks on toomapäev hoopistükkis paadipüha. Paatkonnad saavad rannas kokku, võtavad natuse õlut, liha ja leiba seltsi. Seltsis keeratakse paadid kummuli ning istutakse ise sinnasamma. Kui ilm vähegi lubab. Nüüd pole meestel enam seltsis merelkäimist enne kui suur kevad

käe! Kui just eht hülgejääd ei tule! Võtad ise lonksu, teise kallad paadile. Et see sind ikka paksust ning vedelast läbi tooks. Paatkonnad peavad mere ääres piknikku see aeg, kui perenaistel käib kibekiire majakoristus. Jõulud käes juba! Toomas toob jõulud!“ (Anseküla, 2020)

Jõuluaeg on tähenduslik ja endeline aeg. Rannas peeti oluliseks, et jõululaua rikkalikus toiduvalikus oleks kala: „Juba siis oli jõulunimetust kuulda, kui kevade isa merest suurema kala püüdis, mida soolatult-kuivatatult nii kaua hoiti, rääkimata õuntest, pähestest, mida siis korjati, ja jaanipäeval üteldi, et veel pool aastat oodata on.“ (Karja, 1939) Põhjarranniku paepealselt klindilt ja Saaremaaltki on pärimusteateid mere helenduse vaatamisest: „Jõululaupä ööse vaatab kalamees kalakoitu. Kus koit on, sääl saab kalu, niisamu ka näärripääva laupa ööse ja ka kolmekuningapäva laupa ööse. Ja kus meres jää ära sulab, sääl saab kalu.“ (Karja, 1879)

Rahvausundi kuldkala on kirjeldatud mitut moodi, pärimus hõlmab ainult merekalastust. Paar kuldkala-muistendit leidub Russwurmi raamatus (1861: 181). Siin on juttu kahest kuldsest kalast või kuldkalast, kelle liikumise järgi otsustati, millal on õige aeg kalale minna. Kui keegi need kalad ära võttis, kadus ka püügiõnn. Teises jutus tõmbab kalamees jääaugust kaks suurt kuldse helgiga kala. Saagi väljatõmbamisel tõuseb äkki torm ja kala kaob jäljetult. Russwurmi arvates on tegemist vaimolenditega.

Pärimustekstides on mainitud kahesuguseid kalu – vees elavaid nn kuldkalu ja metallist kalakujusid, mida hoitakse pühapaigas – kalakabelis.

„Kalana on Kala nina. Siit on enamalt väga ropusti kalu saadud. Kolmekümne versta pealt keisid inimesed siin kalu püüdnud. Viimaks lõppesid kalad. Siis mehed panid raha

kokku ja ostsid õbedast kala. Eeringa suurune oli. Andrus Jalaja Hirmustest oli ostjaks. See oli umbes 19. sajandi alguses. Nad lootsid sellest kalaõnne ja panid õbekala kabelisse. Piibli kinkisid ka kabelile, mis on veel praegu alles. Aga 1872. või 73. aastal varastas selle kala Tõnis Voolents ja müüs rändkaupmehele. Osteti küll uus kala jälle, mis on praegugi seal alles. Enni sai kabelis lugemist peetud, aga peale kalavargust keelati see ära. Ega nad muul ajal lugenud seal, kui omatehtud pühadel, paastumaarjaba ja ingedepää. Luguse peremees luges. Ta oli vana mees ja vaevalt oskas lugeda, nii kaua läks, enni kui välja sai [loetud].“ (Reigi, 1939)

Kabeleid rajati muistsetesse kooskäimiskohtadesse ja lagunenud kabelite asemele. Tavaks olid kirmese-taolised kooskäimised kirikukalendri tähtpäevadel. Selliste kohta on teateid Iisakust, Jõelähtmest, Martnast, Käinast, Mustjalalt, Jämajalt.

„Mustjala pangal on olnud vanasti jumalakuju, kuhu andi viidud, et kalasaak hea oleks. Ebausust ajast peetakse ka [heina]maarjapäeva kalapühaks. Maarjapäeva õhtul tehakse samuti kui jaanilaupäeva õhtul tuld. Vanad inimesed nurisevad selle kohta, et noored seal tantsimas käivad ja seega püha kohta rüvetavad, seepärast olla ka kalasaak hoopis vähemaks jäänud, kui see vanasti on olnud.“ (Mustjala, 1927)

Rahvasuus kipub ettekujutus tehiskalast ning elusast kalast ühte sulama. Püügiõnne tagav kuldkala tundub olevat koondkuju, millesse on kätketud jooni muistsest kalahaldjast-vaimolendist. Seda kujutlust täiendab ja konkretiseerib kalakabelite kullatud või hõbedane atribuutika, suunab muinasjututegelasest kuldkalakese-imeabilise maine ning kehastab mingi konkreetse kalaliigi esindaja. Selleks võiks olla räim. Räime on pidanud kuldkala kehastuseks ka Oskar Loorits, ent uskumuste loogika suunab mõtte millelegi

haruldasemale kui tavaline räim. Võib-olla oli kuldkala oreooli kandjaks kullaläikega raudkiisk (*Spinachia spinachia*), võib-olla meil rannikuvetes harva esinev kalaliik – hõbedaste külgedega üsna kogukas vinträim (*Alosa fallax*), võib-olla teistest suurem isend kevadräimede seast, võib-olla oli tegemist vinträime ja talle lähedase liigi aloosa (*Alosa alosa*) hübriidiga, võib-olla eksikülalisega anšoovislaste sugukonna alamliigist (Mikelsaar 1984: 76–81), aga võib-olla kehastas õnnetoojat hoopis räimeparve sisse eksinud Atlandi heeringas (*Clupea harengus*). Etnoloog Ilmar Talve (1951: 43) märgib, et Põhja-Euroopa vetes kuuluvad kuld- ja hõbekala staatusega liikide hulka peale räime veel karpkala, meritint, viidikas.

Kalade kaitsest pole kaugema mineviku arusaamades juttugi. Tähtis oli, et kalapüügiõnn oleks püüdja poolt nii individuaalselt kui oma pere, küla ja kogukonna mõistes. Juba väga ammu hakkasid püügivõimalusi määrama omandieelised. Võõramaised vallutajad panid maksma oma kalastusõiguse. Piiskop Heinrichi kokkuleppes orduvendadega 1252. a Hiiumaa valitsemise kohta on öeldud: „...omnes homines qui prius in mari circa insulam (Dageyden) habebant jus piscandi et in insula ligna caedandi, suo jure nullatenus privabuntur...“ (kõik inimesed, kellel saarte vahelistes vetes kalapüügi õigus on olnud ning saartel puuraiumise õigus, kaotavad selle õiguse) (Bunge 1873: 27).

Et kalu endid säästa tuleks, selle kohta leidub teade 17. sajandi lõpuveerandist 1671. a Liivimaa maaseaduses. Sätestati keeld jõgede ja ojade tõkestamisele kaldast kaldani, et kalade läbipääs oleks võimaldatud (Ristkok 1969: 82). 19. sajandi keskmes oli kalavarude vähenemine Peipsi järves juba sedavõrd ilmne, et moodustati teadusliku uurimise

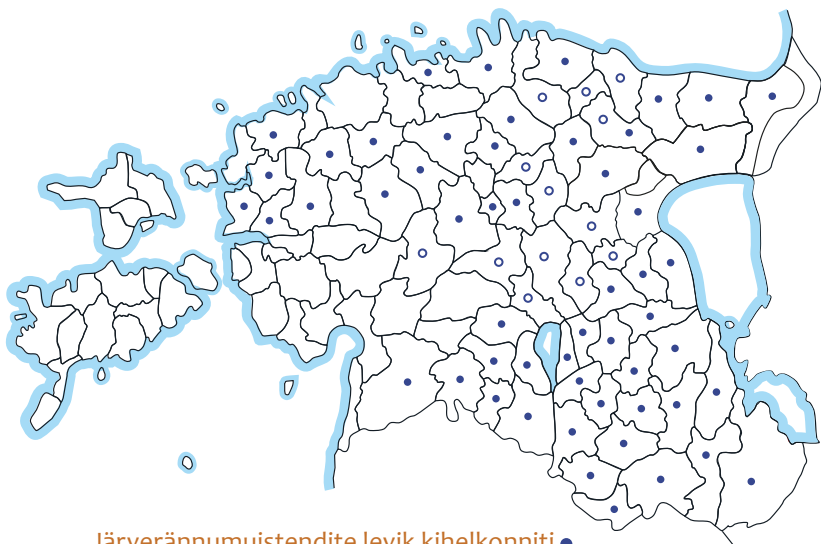
erikomisjon eesotsas akadeemik Karl Ernst von Baeriga. Kalavarude vähenemise põhjuseks on uurijad nimetanud noorkalade väljapüüki liiga tihedate võrkudega ja juurdepääsu tõkestamist koelmutele. Esimese riikliku kalakaitseadusega 1859. a kehtestati püügiaja piirangud ja väljapüügi alammõõdud vääriskaladele ning määrati seaduserikkujatele trahve. J. G. Spuhl-Rotalia rõhutas oma raamatus röövpüügi ning kalavete reostamise kahjulikkust. J. Ristkoki artikkel lõpeb sõnadega: „Ei tahaks uskuda, et ligi 150 aasta jooksul, mil kalavarude kahanemist on märgatud ja selle põhjusi uuritud, võiks veel keegi arvata, et kaladest kui helde looduse annist ei tule iialgi puudus“ (Ristkok 1969: 87). Kuigi ihtüoloogid ja limnoloogid suudavad teadlastena kalavarude vähenemise põhjusi leida ja oskavad meetmeid olukorra parandamiseks kasutusele võtta, jagub probleeme nüüd ja edaspidi.

Muistsel ajal ei jäänud kalade „kadumine“ märkamata. 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul sai tuntuks Läänemaa prohvet Järve Jaan, kelle tulevikusõnum pole tänini päriselt unustusse jäänud.

„Vanaisa Mihhail Mereäär rääkis ikka, et prohvet Järve Jaan ennustanud, et ükskord pole ilmas enam ühtegi kala, sest kalad lõpevad merest otsa. Isa teeb pojale puust kala, et näidata, kuidas kala välja nägi... Praeguseks on kala ikka väheks jäänud.“ (Muhu, 2019)

Tänapäeval peavad vähemasti maaelanikud oluliseks kalade vähenemise põhjuseks vete reostumist ühismajandite karjalautade tõttu nõukogude ajal: „Vanasti oli siin kõvasti kala veel, kui ma olin väike. Kala oli tohutult. Vähke ja... Aga siin tehti need karjalaudad ja siis see rämps hakkas jooksma jõkke, siis kadusid kalad ja vähid ja praegu pole siin midagi.“ (Juuru, 2009)

Miks järved rändavad? Endisaja inimese arusaamade järgi oli kalade kadumise põhjuseks eetiliste normide rikkumine, s.o inimese enda käitumisviis. Need arusaamad on rahvusvahelised. Püügiõnn kaob tülitsemise, pahameele, kirumise, vandumise, solvamise ja solvumise, viha, kadeduse, ahnuse, varguse, üldse kahjustava maagia tõttu (vrd Virtanen 1976). Mida sagedamini halba kalaõnne kogeti, seda enam oli eeldusi sellistel töökspidamistel traditsioonis püsida. Teisalt kuulub siia kujutus õnnest kui piiratud mahuga väärtusest ning tõdemus, et kes normi rikub, see õnne kaotab. Muis- tendites antakse seletusi juhtumite kohta kalavetel, kõne all on ka sotsiaalsed suhted kalastajagruppide vahel. Nii tugevat eetilistest normidest kinnipidamise nõuet kohtab meie 19.–20. sajandi rahvausus vaid seoses mesilastega.

Järverännu muistendite levik kihelkonniti ●,
sealhulgas kalade solvamise pärast ○.

Lood järvede rändamisest on hästi vanad, seostuvad tegelike veekogudega meie maastikul ning ergutavad fantaasiat nagu Kalevipoja-muistendidki. Neid on talletatud üsna paljudest Eestimaa kihelkondadest. Ajapikku, mõnikord ka lühikese ajaga võisid järved soostumise tõttu kinni kasvada, karstinähtuse või kuivendamise toimetel „maa alla vajuda“.

„Kui Riia linna asemel kasvanud alles kaerad ja Lustivere metsa asemelt pole saanud veel härjavitsagi, siis olnud Sini-saare juures püha järv, mis ära läinud lohaka naise pärast. Naisel olnud väike laps. Laps teinud ennast mustaks. Naine võtnud järvest kala ja pühkinud selle sabaga lapse taguotsa. Järv sai sellest pahaseks ja läks ära.“ (Põltsamaa, 1930)

Järverännumuistendid on enamuses funktsioonilt hoiatusmuistendid. Valdav osa rännu põhjendustest on seotud mingi normi rikkumisega inimese ja muu looduse suhetes või inimühiskonnas (Hiimäe 2007; 2008: 422–427). Vett reostatakse või solgitakse, pestakse järves musti lapselappe, solvatakse või raisatakse kalu. Õhukütõusnud järve laskumine uude asukohta toimub otsekui filmistsenaariumis, ülalt kuulatakse hoiatust: „Alt ära, järv tuleb!“ Kes hoiatust kuulda ei võta, sel pääsu pole.

Hiidkalakujutelm seostub haugi vm esindusliku kalaga. Pärimuses vahendatakse teadmisi sellisest kui eraklikust hiiglasest, üleloomulikust ning ühtlasi ülimuslikust olendist, nimetatud vete peremeheks, järvehoidjaks, kalakuningaks, kalaisaks või kalaemaks, vetevalitsejaks või tema hoolealuseks. Ristiusueelses küti-kalastaja kultuuris esinev vaimolend on inimesega kohtumisel kompromissialdis, ent maaviljeluskultuuris ilmutab üha enam märke demoniseerumisest.

„Piirsalu valla Turvaste küla all asub Mustjärv. Seda järve aga kohe seal ei olnud. Varem oli see järv olnud 10 km lõuna pool, Mike küla all. Seal ei olevat aga järve vaimud sallinud kalapüüdmist ja hirmutanud püüdjaid eemale. Kord püüdnud jälle keegi julge mees kalu. Hääl hüüdnud järvest: „Kuule, vanamees, vaata, sul on tõlpsaba orikas kotis!“ Vanamees vaadanud – kott paistnud tõepoolest imelikuna. Visanud koti maha ja sealt minema hakates öelnud: „Eile püüdsin kala, täna tõlporika ja homme tulen püüan sinu.“ Mees läinud koju. Järgmisel hommikul kalastama minnes ei olnud järve enam seal. Selle asemel olnud raba. Järv aga samas suuruses ja kujus olnud öö jooksul rännanud 10 km põhja poole – Turvaste küla alla, kus asub praegugi Mustjärve nime all. Kalu aga temas püüda ei saa, sest põhi on täis peeneid juurikaid, kuna järv on asunud endise metsa kohale. Mike raba aga, mis endise järve asemel, on juurikateta.“ (Risti, 1937)

Võrreldes rahvapärимuse hiidkalaga on kuldkala realism, hiiglamõõtmeid temalt ei eeldata, pigem on ta lihtsalt parvejuht kalaparve sees ning tema sattumine võrku või paati on hea oomen.

Etioloogilised muistendid, s.o tekke- ja seletusjutud keskenduvad kalade omadustele, välistunnustele, kehaehitusele, käitumuslikele iseärasustele, mingile eelisele. Osa neist lugudest on ebakindla žanrikuuluvusega humoristlikud fabuleeringud, mida võiks liigitada ka naljanditeks või isegi loomamuinasjuttudeks. Seletusjutte, kus etioloogilist laadi omadused pärinevad kristlikust kultuurist, nimetatakse legendideks. Sellised lood on tuntud paljudel rahvastel ning levinud samuti trükisõna vahendusel (Dänhardt 1907; 1909; Paasio 1976 jt). Loomisviisi poolest (ikkagi Looja loodud

maailmas!) on nad omavahel sarnased, olgu teemaks kalad, linnud, loomad või inimene. Mõnedki seletused on tuge saanud piibli kirjakohtadest.

Kalaliikidest on eesti rahvaluules esil angerjas, haug, kam-meljas, lest, kiisk, merihärg, nende oleku määrajaks piiblitegelastest Jumal, Jeesus, Maarja, Jeesuse jüngrid, apostel Paulus; mõnd kalaliiki on seosesse viidud vanakurjaga. Fr. R. Faehlmanni kunstmuistendite seas leidub jutuke keelte õppimisest Toomemäe pühas hiies. Jumaliku väe kandjaks on siin vanaisa ehk Vanemuine. – „Kõige pahem lugu oli kaladega: nemad pistsid pea silmadeni veest välja, unustasid aga kõrvad vette; nad nägid suu liikumist ja matkisid seda, jäid aga tummaks.“ (Faehlmann 1986: 11–13)

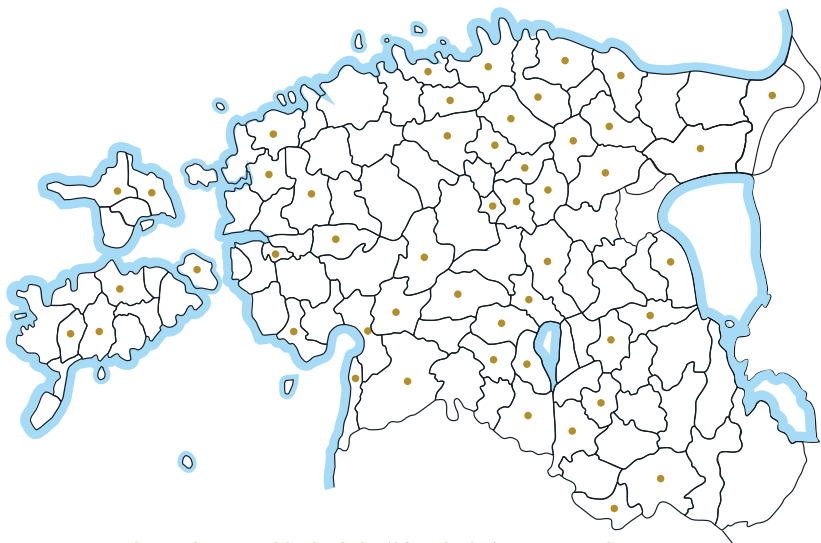
Omapärane, üsna unikaalne on loomamuinasjuttude liiki arvatud seletusjutt, miks mingi suur kala oma elukohta ei vaheta. Tüübikommentaar on järgmine: „Eestis on jututüübist kirja pandud 8 var[iant]i, neist enamik pärineb Võrtsjärve või Peipsi järve lähistelt. Selles loos varieerub elukohta vahetada kavatsev kala – peale säga ja valaskala on tegelaseks veel haug, räabis ja iherus. Vastastegelaseks on süžees peaaegu eranditult kinnistunud kiisk, vaid 1 var-s on selleks ahven. Varieeruvad ka veekogud, kus kalad liiguvad: mainitud on Halliste, Riisa ja Navesti jõge ning Vihiküla oja. Lool on tugev paigaseos Eesti veekogude ja kalastikuga. Mujal maailmas süžeed muinasjutuna registreeritud ei ole.“ (EMj II 2020: 754)

Kalad regilaulus. Olgu loomad või linnud, puu- või põõsaliigid, regivärsilise rahvalaulu ülesehitus näeb ette parallelismirühmad. Neid on mugav täita liikide loendiga. Laulutüübi „Kalajõgi“ paralleelvärssides kirjeldataksegi liigirikkust.

...Seal kasvasid kalad kavalad:
lõhed laiad, laugud otsas,
augid pikkad, pead jämedad,
siiad suured, seljad mustad,
särjed laia soomustega,
merihärjad kirjud seljad,
kammilad, suud kõverad. (Kuusalu, 1888)

Rannarahva lauludes on mõningane eelistatus merekaladel, sisemaa lauludes mageveekaladel, nt on ühes „Kalajõe“ Helme teisendis nimetatud siiga, vimba, lutsu, purikat (haugi), kokre, särge, ahvenat ja latikat. Laulust võivad saada kalad („Lauldud kalajärv“), samuti pisaratest („Kalajõgi“), pühkmetest („Pühkmed merre“), täidest („Täid kaladeks“). Küsimusele, kas on ehk tegemist usundiliste arusaamadega või eheda poetikaga, annavad regilaulu-uurijad kõhkleva vastuse. Võib arvata, et mõndagi sellistest tekkelugudest pole juba loomishetkest peale tõsiselt võetud. Aga kui silmas pidada uskumusi, et kirbud tekivad (ja neid saab nõidusega teha) liivast või saepurust, et täid tekivad murest (neidki saab teha ja teisele inimesele peale panna), siis miks ei võiks vette poetatud täidest kalad saada.

...Ikke olen mees mereme poega,
kallis mees kalame poega.
Istun paadi äärelana,
nopin täida vammuksesta.
Suuremad pistan suhuje,
veikemad viskan vedeje.
Seal nemad kasvavad kalasta,
saavad silgu sarnatsesta. (Simuna, 1890)

Laulutüübi „Täid kaladeks“ levik; kõige enam kirja-panekuid on põhjarannikult (Haljala, Kadrina, Kuusalu, Jõelähtme kihelkond).

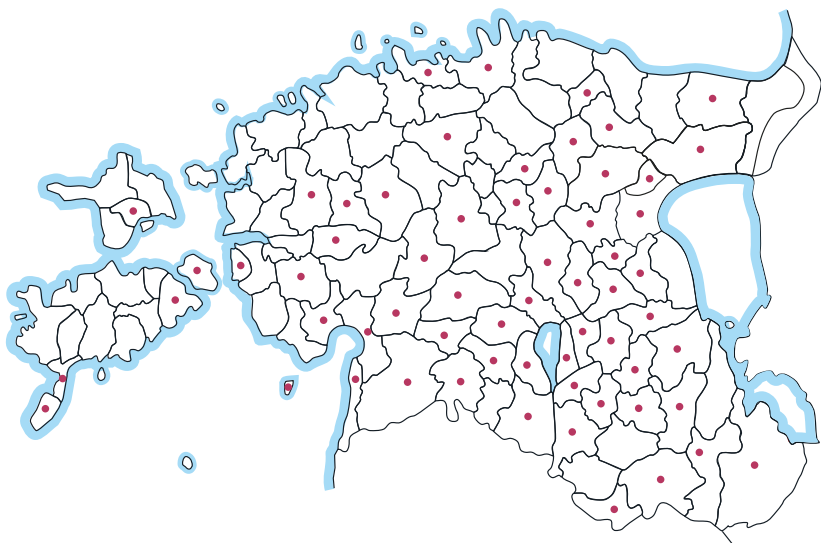
Laulutüübis „Harja otsimine“ kukub laulu tegelasel käest merre peahari, selle otsija vajub *kaelani kalakudusse*. Sellest laulust on enam variante kirja pandud Viru-, Järva-, Harju- ja Pärnumaalt, s.o rannikupoolsetest maakondadest. Laulutüübis „Kalaluine kannel“ kirjeldatakse kandle valmistamist, tavaliselt on nimetatud kahte või kolme kalaliiki, kannel tehakse *lõhe suure lõualuista*, *havi suure hambaluista*, *siia suure seljaluista*. Kalaliikide välimuse kirjeldustes leidub palju algriiikasutust: haugid on *hallid*, *laia lauguga*; kiisk on *kondine kalake*, *küütselg*; lutsul on *küljed loogelised*; lõhi on *laia lõpustega*. Omadussõna *särjesapiline* väljendab

positiivset hinnangut: saan on särjesapiline, aed maja ees samuti, ja ka pael punutakse laulus särjesapiline.

Vanasõnad jm keelekujundid. Tees „räägime loomast, mõtleme inimest“ kehtib küll hästi loomavanasõnade ja -võrdluste puhul, sest need pakuvad sageli võrdluse inimese ja konkreetse loomaliigi kohta. Seoses kalaga saame rääkida vaid üksikutest: *libe kui luts; suu kõver kui lestakalal; löön su laiaks kui latika*. Tabavaid hinnanguid on antud vastandamise ja kõrvutamise abil: *ega kiiska ei peeta kalaks ega narri meheks; mis hunt metsas, seda haug järves*. Nimelt inimesele on suunatud sotsiaalse varjundiga vanasõnad, nagu *sogases vees on hea kala püüda; kelle meri, selle kalad; kala hakkab haisema peast; ära anna vaesele kala, anna talle õng*. Läänemeresoome rahvaste pärimuses on hästi populaarne võrdlus *kala otsib, kus sügavam, inimene, kus parem* (Eesti vanasõnavaramus 60 varianti). Üldkasutatava võrdlusena on meil tänapäevalgi teada väljendid *nagu kala vees; ujub vastu voolu; need on vanad kalad* jts.

Kalade unesnägemisest on enamik arhiiviteateid sisemaa kihelkondadest. Jääb selgusetu, kas siis rannarahvas taoliste unenägude tõeväärtusesse pole uskunud ja eelistab ilma ennustada kindlamate märkide järgi. Igatahes tähendab kala(de) unesnägemine pooltel juhtudel külma ja pooltel sula või mingit muud laadi ilma – sadu (lund, vihma), ka tormi. Järgnevast selgub, et unenägu ja selle tähendus on koguni seosesse viidav kalaliikide käitumisega ilmapuuutuste eel.

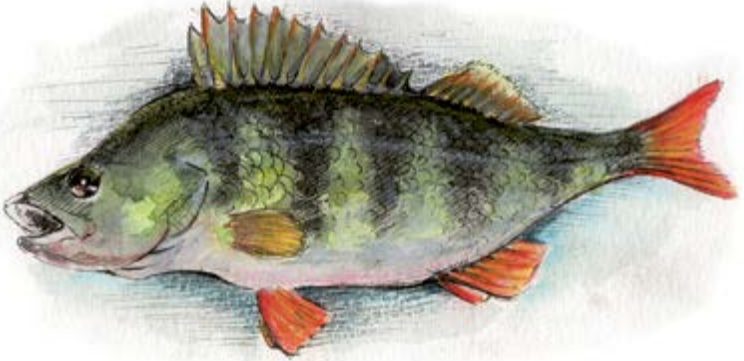
„Kui sa unes särge ja ahvenad näed, siis lähäb ilm külmale. Ültse, ku sa sihuksid kaldakalu näed, siis lähäb ilm külmale. Ku sa unes angerjaid ja purikaid näed, siss lähäb ilm sulale. Ültse öeldakse põhjakalade kohta sedasi.“ (Kõpu, 1947)

Kihelkonnad teadetega kalade tähendusest unenägudes.

Kalapüüdmist unenäos on seletatud kahtemoodi: see tähendab taas pooltel juhtudel külma, ülejäänud seletused varieeruvad, enamasti on karta halba. Nimetatud on ebaõnne, muret, haigust, äpardust, kohut, tüli, õnnetust, vaeseid lapsi, pere juurdekasvu.

AHVEN

AHUN

Paljud meie kalaliikidest elavad pea ainult merevees ja paljudel pole soolasesse vette kunagi asja. Ahven (*Perca fluviatilis*) – ahvenaliste seltsi ahvenlaste sugukonna kõige tuntum kalaliik – saab hakkama nii sisevetes kui Läänemeres. Tegemist on erinevate elutingimustega kohastunud liigiga. Mõne suurema järve asurkonnas (Peipsi, Võrtsjärv) hoidub osa ahvenaid kaldaäärse roostiku varju. Need ökoloogilise vormi esindajad on värvilt tumedamad ja kasvu poolest aeglasemad, üldse väiksemad, koevad madalamas vees. Erinevusi on ka toidueelistustes ja kudemisajas (Mikelsaar 1984: 313–316). Kudemisaeg järvejäa sulamise saatel kehtibki roostikuahvena kohta; hilisem, dateeritav toominga öitseajaga, on tunnuslik sügavamas vees elutseva heledama ahvenavormi kohta.

Piirkondlike nimetuste rohkuse põhjuseks tuleb ahvena puhul arvata tema kui püügikala tuntust. Ühisest läänemere-soome-saami sõnatüvest lähtub kohalikke nimetusi, nagu *ahvenas*, *ahunas*, *ahun*, *ahmik*; leidub veel eritüvelisi: *moks*, *maks*, *poks*, *moorask*, *rulku*, *kurtahven* jts.

Ahvenat peetakse ilusaks kalaks ja ilus see triibuküljeline ning oranžiümeline turjakas silmarõõm ju ongi. Ahven on väle, uudishimulik ja toimekas, tuleb meelsasti sööta võtma ka talvehämaras jääkatte all. Tõeline rõõvkala – jahib endast väiksemaid: särge, tinti, kiiska, meres ühtlasi räime, laseb hea maitsta liigikaaslastel ning kalamarjal.

Ahvena kohta arvati, et ta on oma ilu poolest uhke. (Kuresaare I < Muhu, 2019)

Ahvenad on mereahven ja järve- või jõeahven. (Tarvastu, 1999)

Mutiahunas – võrguga (mutiga) püütud ahvenas. Jõulu ies püüdasse mutiahuni. (Kihnu, 1973)

Kriiska on ahvenas. (Reigi, 1939)

Ahvenat hüüti lutiks. (Pärnu, 1933)

Meil öeldi ahvenat naljapärast ookuniks. Ega mina ei teadnud, et vene keeles ookun tähendab ahvenat. Kui ikka ookunid olid võrku jäänud, siis seda peeti väärt saagiks. (Iisaku, 2019)

Minu ema ütles väikesi Peipsi ahvenaid *ahvenakõksi*. Neid Piirissaares ei söönud mina ega ei söönud minu ema kah. Ema ei puhastanud kah, andis isale. (Võnnu, Piirissaare, 1999)

Mustjala kalamüüjate merekeeles on kurt-ahvenad (näevad välja nagu kuusekurdid*; see on ka kuivamaa sõna). Kaarma Nasva kalamüüja [ütleb, et] väiksed ahvenad kutsutakse ru'ku. Nagu rullid nad ongi. (Mustjala ja Kaarma, 1931)

* kuusekäbid

Nassideks nimetati tavaliselt väikesi ahvenaid. *Nass* tuleb sõnast *ahvenas*, kusjuures sõna *ahven* on koguni välja jäänud ja *-nas* nassina kasutusele võetud. (Kuusalu, 1958)

Moks on ahvenamoks – väike ahven. (Tarvastu, 1999)

„Laha* teene kut kuin ahenas“ on ütlus kõhna inimese kohta. (Muhu, 2019)

* lahja

Kui esimesel püügil püünisesse tuli havi, siis visati see kohe merre, sest havi on näljane kala, ja see rikuks kogu saagi. Kui aga esimesel püügil ahvenas, siis oli rõõmu küllalt, sest ahvenas oli õnnkala ja saak pidi tulema hää. (Saarde, 1933)

Ahune kueve, kui järve valla hakkas sulame. (Karksi, 1893)

Ah-ah-ah-ah ahved rannan,
Väster jookseb, võrgud seljan.

See oli vist koolis. Üks poiss tuli kooli ja laulis seda. Väster on nimi. (Kodavere, 2001)

Ahvenid koeve linategemise aal. (Halliste, 1888)

Kibuvitsa õitsemisega algab ahvena võtmise aeg. (Keila, 1985)